

Libris **FRANZ CUMONT**

Respect pentru oameni și cărți

ASTROLOGIE ȘI RELIGIE LA GRECI ȘI ROMANI

Traducere din limba engleză de
WALTER FOTESCU

EDITURA HERALD

București, 2018

Cuprins

Prefață	7
Introducere	9
Prelegerea I - Caldeenii	19
Prelegerea II - Babilonul și Grecia	43
Prelegerea III - Diseminarea în Apus	68
Prelegerea IV - Teologia	87
Prelegerea V - Mistica astrală - Etică și cult	113
Prelegerea VI - Escatologie	133

Caldeenii

În timpul Revoluției Franceze, cetățeanul Dupuis¹ a dezvoltat ideea, în trei volume groase *Despre Originea Tuturor Formelor de Cult* (1794), potrivit căreia sursa primară a religiei a fost spectacolul fenomenelor cerești și constatarea corespondenței lor cu evenimentele terestre și și-a propus să demonstreze că miturile tuturor popoarelor, din toate timpurile, nu erau decât un set de combinații astronomice. Potrivit acestuia, egiptenii, cărora le atribuiseră locul de frunte printre „inventatorii de religii”, concepuseră, cu vreo 12 sau 15 mii de ani înainte de erea noastră, diviziunea eclipticii în 12 constelații corespunzătoare celor 12 luni ale anului. Iar când expediția lui Bonaparte a descoperit în templele din Valea Nilului, mai ales la Denderah, unele zodiacuri părănd a aparține unei antichități fabuloase, aceste teorii extraordinare au părut să primească o confirmare neașteptată. Dar îndrăznețul eșafodaj mitologic clădit în cer de savantul Revoluției s-a năruit atunci când Letronne a demonstrat că zodiacul de la Denderah data de pe vremea împăraților romani, și nu dintr-o epocă anterioară celor mai vechi faraoni cunos-

¹ Charles François Dupuis (1742–1809), savant și avocat francez, din 1766 profesor de retorică la Collège de Lisieux, Paris. A făcut parte din comitetul care a elaborat calendarul Republican Francez. (N.tr.)

cuți. Știința este susceptibilă să se repete în seriile sale de ipoteze. S-a încercat de curând readucerea în atenție a fanteziilor lui Dupuis, înzestrate cu o mai mare erudiție. Atâta doar că țara-mamă a „mitologiei astrale” trebuie căutată acum nu pe malurile Nilului, ci ale Eufratului. „Pan-babiloniștii”, cum au fost ei numiți, susțin că:

Dincolo de literatura și cultele din Babilon și Asiria, dincolo de legende și mituri, dincolo de panteon și credințele religioase, dincolo chiar de scrierile ce par a fi pur istorice, se află o viziune astrală a Universului și a fenomenelor sale, care afectează toate gândurile, toate credințele, toate practicile și pătrunde chiar și în domeniul activității intelectuale de secole, incluzând toate ramurile științei cultivate în Antichitate. Potrivit acestei concepții astrale, zeii mai mari au fost identificați cu planetele, iar cei minori cu stelele fixe. A fost elaborată o schemă a corespondențelor dintre fenomenele cerești și evenimentele de pe Pământ. Aspectul în permanentă schimbare al cerului indică activitatea neîncetată a zeilor și, întrucât tot ce s-a întâmplat pe Pământ s-a datorat puterilor divine, activitatea aceasta a reprezentat pregătirea pentru fenomenele terestre, mai precis cele care afectează destinele omenirii... Mergând mai departe, se pretinde că mitologia astrală a vechiului Babilon a devenit *Weltanschauung* prevalent în Orientul antic și, indiferent dacă privim spre Egipt sau Palestina, spre ținuturile hitite sau Arabia, vom găsi diversele lor culturi sub vraja acestei viziuni.

Ea furnizează cheia pentru interpretarea lui Homer, precum și a Bibliei¹. În particular, tot Vechiul Testament ar trebui explicat printr-o serie de mituri siderale. Patriarhii sunt „personificări ale Soarelui sau ale Lunii”, iar tradițiile din Cărțile Sacre sunt „variațiuni ale anumitor «motive», a căror semnificație reală poate fi găsită numai atunci când sunt transferate fenomenelor din ceruri”.

Acesta este un rezumat neutru al teoriilor susținute de adepții *Altorientalische Weltanschauung*. Îl preiau, ușor prescurtat, dintr-o cuvântare ținută de Morris Jastrow Jr. la Congresul de la Oxford din 1908². În privința acestui sistem, se poate spune că ceea ce are el adevărat nu este nou, iar ceea ce este nou nu este adevărat. Faptul că Babilonul a stat la originea astronomiei, a cultului astral și a astrologiei și că de acolo științele și credințele acestea s-au răspândit în întreaga lume a fost deja confirmat de antici, iar desfășurarea acestor prelegeri o va demonstra limpede. Dar greșeala pan-babiloniștilor, ale căror generalizări largi se sprijină pe o bază cât se poate de îngustă și de șubredă, constă în faptul că ei au transferat spre perioade nebuloase ale istoriei niște credințe care au fost dezvoltate nu la începutul, ci abia spre sfârșitul civilizației babiloniene. Această teologie vastă, fondată pe observarea aștrilor și care se presupune că a fost elaborată cu mii de ani înaintea erei noastre – ba mai mult, înaintea Războiului Troian – și că s-a impus tuturor popoarelor încă barbare ca expresie a unei în-

¹ Vezi, de pildă, Fries, *Studien zur Odyssee* (Mitt. Vorderasiat. Gesellschaft), 1910.

² *Transactions of the Third International Congress for the History of Religions*. Oxford, 1908, i, p. 234; cf. Jastrow, *Die Religion Babyloniens und Assyriens*, ii (1910), p. 432.

țelepciuni misterioase, nu putea să fi existat în acea perioadă îndepărtată. Motivul este că datele pe care s-ar fi întemeiat, încă nu erau cunoscute.

De exemplu, de câte ori nu a fost introdusă teoria precesiei echinoctiilor în cosmologia religioasă a Orientului! Dar oare ce se alege din toate aceste explicații simbolice dacă s-a stabilit faptul că orientalii nu au bănuț niciodată existența acestei faimoase precesii înainte ca geniul lui Hipparchus s-o fi descoperit?¹ Așa cum visul lui Dupuis a dispărut când s-a dat apariția zodiacurilor egiptene, la fel s-a risipit și mirajul babilonian când savanții au progresat metodic prin deșertul inscripțiilor cuneiforme și au determinat data la care astronomia a început să prindă contur ca o știință exactă în observatoarele din Mesopotamia. Această nouă iluzie va pleca și ea spre tărâmul viselor ca să se alăture ideii, atât de dragă poeților de odinioară, că păstorii caldeeni au descoperit cauzele eclipselor în timp ce-și păzeau turmele.

Atunci când va trebui să stabilim momentul transformării păgânismului sirian și a celui grec de către cultul astral oriental, nu va fi necesar să ne adâncim în obscuritatea celor mai vechi timpuri; vom fi în măsură să studiem faptele în plină lumină a istoriei. „O teorie astrală a Universului nu este un produs al gândirii populare, ci rezultatul unui lung proces de raționamente speculative, efectuate în cercuri erudite restrânse. Chiar și astrologia, ca fundament teoretic, nu este produsul unor fantezii populare primitive, ci mai curând o ipo-

teză științifică avansată.”¹ Așadar, în această primă prelegere, trebuie să începem prin a ne întreba la ce dată au fost elaborate în Babilon o astronomie și o astrologie științifice, iar apoi să examinăm cum au dus acestea la formarea unei teologii erudite și i-au conferit religiei babiloniene caracterul ei fundamental.

Să-i consultăm pe istoricii astronomiei. Documentele inițiale ale înțelepciunii caldeene au fost descifrate și publicate în ultimii 20 de ani mai ales prin sârghița lui Strassmaier² și Kugler³ și, în prezent, putem să înțelegem într-o anumită măsură ce cunoștințe posedau babilonienii în diferite perioade.

Iată o primă descoperire plină de consecințe: anterior secolului al VIII-lea nu a fost posibilă nicio astronomie bazată pe date științifice, din cauza neîndeplinirii unei condiții indispensabile, și anume existența unui sistem exact de cronologie. Vechiul calendar aflat deja în uz în jurul anului 2500, sau poate mai devreme, era alcătuit din 12 cicluri lunare⁴. Dar, cum 12 perioade ale Lunii însu-

¹ Jastrow, *l.c.*, p. 236. Întrucât conferința aceasta a fost scrisă, un articol excelent pe această temă a fost publicat de Carl Bezold, *Astronomie, Himmelschau und Astrallehre bei den Babyloniern* (Sitzungsb. Akad. Heidelberg, 1911, Abh. No. 2).

² Johann Nepomuk Strassmaier (1846-1920), orientalist și istoric al științei german. (*N.tr.*)

³ F. X. Kugler, S. J., *Die Babylonische Mondrechnung, 1900, and Sternkunde und Sterndienst in Babel, 1907-1909* (în lucru). Un rezumat clar și competent al cercetărilor lui Kugler a fost făcut de Schiaparelli; vezi mai jos, p. 13. [Franz Xaver Kugler (1862-1929), chimist, matematician, asirolog și preot iezuit german. Cunoscut mai ales pentru studiile sale de astronomie babiloniană. (*N.tr.*)]

⁴ Intervalul de 29,53059 zile, în medie, dintre două faze succesive de lună nouă; numită și lună sinodică sau lunație. (*N.tr.*)

¹ Vezi mai jos, Prelegerea II, p. 58.

mează numai 354 de zile, din când în când era intercalată o a 13-a lună pentru a aduce datele sărbătorilor anuale în concordanță cu anotimpurile. Treptat, s-a atins o mai mare precizie prin observații asupra momentului când avea loc răsăritul heliacal al anumitor stele fixe. O evaluare atât de inexactă a curgerii timpului nu a lăsat loc unor calcule precise și, în consecință, nu exista o astronomie în adevăratul sens al cuvântului. De fapt, în timpul primelor 20 sau 30 de secole ale istoriei mesopotamiene nu au existat decât observații empirice, destinate în principal prezicerilor, iar cunoștințele rudimentare pe care le arată aceste observații abia dacă le depășesc pe ale egiptenilor, chinezilor sau aztecilor. Aceste observații timpurii se bazau numai pe metode care nu necesitau înregistrarea unor fenomene periodice. De exemplu, era cunoscută din cea mai veche antichitate determinarea celor patru puncte cardinale cu ajutorul răsăritului și apusului Soarelui, pentru a fi folosită la orientarea templelor.

Dar, treptat, observarea directă a fenomenelor celeste, destinată fie să le permită ghicitorilor să facă preziceri, fie să corecteze calendarul, a dus la stabilirea faptului că unele dintre aceste fenomene apar la intervale regulate și s-a încercat efectuarea prezicerilor prin calcularea acestei recurențe sau periodicități. Acest lucru a necesitat o cronologie strictă, la care babilonienii nu au ajuns decât la jumătatea secolului al VIII-lea î.Hr.: în anul 747 ei au adoptat așa-numita „Eră a lui Nabonassar”. Aceasta nu a fost o eră politică, religioasă sau una în care s-a produs vreun eveniment important. Ea a indicat doar momentul când ei au început să alcătuiască tabele cronologice adecvate, fără îndoială, dato-

rită introducerii unui ciclu Lună-Soare. Până atunci nu existase nicio certitudine în privința calculării timpului. Din acel moment au început consemnările eclipselor de care s-a folosit Ptolemeu și care încă mai sunt utilizate uneori de oamenii de știință, în scopul de a-și testa teoriile asupra Lunii. Cea mai veche eclipsă este datată 21 martie 721 î.Hr.¹ În ceea ce privește perioada Sargonizilor, care au domnit la Ninive începând din anul 722, documentele celebrei biblioteci a lui Assurbanipal și, mai ales, rapoartele făcute acestor regi asirieni de astrologii oficiali ne permit să ne formăm o idee suficient de clară despre starea cunoștințelor lor astronomice. Aceștia trasaseră cu aproximație ecliptica, adică traiectoria aparentă a Soarelui pe bolta cerească în decurs de un an, și o împărțiseră în patru părți corespunzătoare celor patru anotimpuri. Fără să fi reușit să alcătuiască adevăratul zodiac, au încercat, cu scopul de a testa calendarul, să alcătuiască lista constelațiilor al căror răsărit heliacal corespundea diferitelor luni. Se făcea deja distincția între stelele fixe și planetele în număr de cinci; le-au trasat cursul, direct sau retrograd, și au determinat, cu aproximație, cel puțin, durata revoluțiilor lor sinodice – de exemplu, în cazul lui Venus, calculele de pe o tăbliță indică o durată de 577,5 zile, față de valoarea actuală de 584. Dar ei nu aveau nicio idee despre distanțele acestora față de Pământ, căci în inscripțiile de la Ninive cei șapte aștri principali sunt enumerați în următoarea ordine: Luna, Soarele, Jupiter, Venus, Saturn, Mercur,

¹ Una dintre aceste eclipse este consemnată atât în *Almagesta* lui Ptolemeu, cât și pe o tăbliță cuneiformă; vezi Boll, în Pauly-Wissowa, *Realen-cyclopadie*, „Finsternisse”, col. 2354.

Marte – fără nicio legătură cu vreun fapt astronomic. Jupiter sau Marduk este plasat în fruntea celor cinci planete, fiindcă Marduk este principalul zeu al Babilonului. În fine, preoții aceia nu numai că stabiliseră cu o precizie remarcabilă durata perioadei lunare la ceva mai mult de 29 de zile și jumătate, dar, după ce au descoperit că eclipsele se produc cu o anumită periodicitate, ei au ajuns chiar să prezică adesea momentul când se vor repeta. În rapoartele lor către regii din Ninive, astrologii se mândreau deseori că o eclipsă prevăzută de ei avuse-se loc. Aceasta a fost marea lor realizare.

Distrugerea orașului Ninive în anul 606 î.Hr. nu a putut opri progresele astronomiei. În timpul domniei lui Nabucodonosor (604-561 î.Hr.), Babilonul a revenit la zilele gloriei sale de odinioară și în acest străvechi sanctuar al științei, în mijlocul prosperității generale, astronomia a primit un nou impuls, care nu a fost stânjenit de supunerea aproape voluntară, în 539 î.Hr., a vechii capitale semite în fața regilor Persiei. O tăbliță valoroasă, datată 523 î.Hr., arată progresele uimitoare făcute de la cucerirea Asiriei. Găsim aici, pentru prima oară, pozițiile relative ale Soarelui și Lunii calculate în avans; se observă, notate cu datele lor precise, conjuncțiile Lunii cu planetele și ale planetelor unele cu altele, precum și situarea lor în semnele zodiacului, care aici pare stabilit definitiv. Mai pe scurt spus, efemeridele lunare ale Soarelui și ale Lunii, principalele fenomene ale planetelor și eclipsele. Toate acestea indică o concentrare a gândirii și o perseverență în observații fără egal până în prezent, iar F. X. Kugler a considerat, așadar, pe drept cuvânt aceasta tableță ca pe cel mai vechi document cunoscut

al astronomiei științifice a caldeenilor. Adevărata știință se eliberează în fine de determinările empirice care se acumulaseră în decursul multor secole. Circa 50 de documente din acea vreme, acum descifrate – cel mai recent datând din anul 8 î.Hr. – ne permit să-i urmărim evoluția sub dominația perșilor, a macedonenilor și a parților până pe la începutul erei noastre.

Se remarcă un progres continuu și o îmbunătățire permanentă a metodelor folosite, cel puțin până la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr., unde s-au găsit exemplele cele mai bune de care dispunem. Calculele cronologice devin mai riguroase prin adoptarea unui ciclu lunisolar de 19 ani; zodiacul este definitiv stabilit prin înlocuirea vechilor constelații de dimensiuni variabile cu o divizare geometrică a cercului în care se mișcă planetele în 12 părți egale, fiecare subdivizată în trei porțiuni sau decani, echivalente cu zece din gradele noastre. Dacă babilonienii nu au avut cunoștință de precesia echinocțiilor înaintea grecilor, cel puțin ei au descoperit înegalitatea anotimpurilor, rezultată dintr-o variație a vitezei aparente a Soarelui. Cel mai important, ei au calculat cu o precizie uimitoare durata diferitelor cicluri lunare și, chiar dacă nu au înțeles pe deplin eclipsele solare, au determinat condițiile în care au loc cele lunare. În fine – și aceasta a fost o problemă încă și mai dificilă și mai complicată – după ce au determinat perioadele revoluțiilor siderale și sinodice ale planetelor, ei au construit efemeride perpetue care indică an de an variațiile în poziția acestor cinci aștri; apoi, în secolul al II-lea î.Hr., au devenit suficient de îndrăzneți, încât să încerce un calcul a

Respe *priori* al fenomenelor planetare, asemenea celui pe care îl efectuaseră anterior pentru Lună și Soare.

Am fost obligați să introducem în această descriere anumite detalii tehnice pentru a determina cu exactitate perioada în care s-a constituit știința caldeeană. Edificiul solid al astronomiei lor nu a fost creat în obscuritatea îndepărtată a celui de-al patrulea sau chiar al cincilea mileniu, cum ni s-a cerut să credem. El a fost construit laborios și treptat în decursul primului mileniu dinaintea erei noastre. Rezultă de aici că în Babilonia și în Grecia, cele două națiuni în care studiul metodic al cerului a dus la edificarea unor sisteme care s-au impus în întreaga lume, dezvoltarea acestor teorii a avut loc parțial în perioada contemporană. În secolul al VI-lea, când se spune că Thales a prezis o eclipsă, grecii au început prin a fi discipoli ai orientalilor, de la care au împrumutat rudimentele cunoștințelor lor. Dar spre mijlocul secolului al V-lea, grecii și-au căpătat propriile aripi și curând au atins înălțimi mai mari decât foștii lor profesori.

Babilonienii, la urma urmei, studiaseră astronomia doar empiric. Aplicându-i trigonometria, pe care predecesorii lor o ignoraseră, grecii au atins o exactitate necunoscută până atunci și au obținut rezultate anterior imposibile. Dar timp de câteva secole, dezvoltarea celor două științe a continuat în paralel în Est și în Vest și, într-o mare măsură, independent. Ar fi imposibil să spunem acum cui, dintre greci sau babilonieni, i se datorează anumite descoperiri¹. Dar este meritul distinct al caldeenilor că au făcut ca *religia* să profite de aceste noi concepții și au fondat pe ele o teologie savantă. În

¹ Vezi mai jos, Prelegerea II, p.44, despre ciclul Meton.

Grecia, știința a rămas întotdeauna laică, în Caldeea ea a fost sacerdotală.

Avem toate motivele să credem că originile religiei au fost practic aceleași la babilonieni ca și la alte popoare semitice. Aici ca și aiurea, diferențierea vine numai o dată cu progresul. În prezent, se găsesc numeroase urme ale unui „animism” primitiv potrivit căruia animalele, plantele și pietrele, la fel ca și vântul, ploaia sau furtuna erau considerate divinități, și se credea că ele au relații misterioase cu omenirea. Fiind experți în divinație, caldeenii s-au consacrat de la bun început practicii previziunii în urma unor fenomene și întâmplări în care ei au văzut manifestări ale voinței acelei mulțimi diverse de spirite care umple Universul: mișcările norilor, direcția vântului, tunetul și fulgerul, cutremurele și inundațiile, la fel ca și nașterea unor animale monstruoase, analizarea ficatului, sau chiar apariția lăcustelor – toate păreau semne de bun sau de rău augur pentru acțiunile oamenilor. Toate acestea au fost notate și codificate de preoți – căci toate tipurile de superstiții au fost codificate de acești semiți la fel ca și legile lui Hammurabi. Dar din mulțimea nenumărată de zei care populau tărâmul naturii, babilonienii au atribuit o influență deosebit de puternică astrilor.

Aceste obiecte strălucitoare, pe care ei le vedeau mișcându-se neîntrerupt pe bolta cerului – concepută ca un dom solid destul de apropiat de Pământ – le-au inspirat o frică superstițioasă. Oricine a simțit impresia produsă de splendoarea unei nopți orientale, va înțelege acest sentiment de teamă respectuoasă. Babilonienii au crezut că în dispunerile complicate ale stelelor, care scli-